

CRISES AND THEIR EFFECTS

1. THE DEVELOPMENT OF CRISES

A constant of recent years, which can be expected to remain so in the future, is the presence of broad-spectrum crises in the world. Some of these jeopardize the physical survival of individuals (environmental damage and the SARS-CoV-2 pandemic), while others threaten economic and social survival. Over time, it has been observed that these crises have succeeded one another with ever-increasing frequency and impact, as globalization has expanded boundaries, compelling entire communities worldwide to suffer their consequences.

Not all governments have been able to react coherently to the difficulties that have arisen. Some have proven to be more prepared than others, and many have underestimated the problems. This has highlighted certain factors of state power that have made some societies more resilient than others. In general, it can be said that states with an efficient and flexible structure, geared towards preventing problems rather than chasing them, have coped better with crises. In any case, the constant in all crises is that the world that follows them starts from new foundations, conditioned by the events experienced. It is up to the states to treasure this opportunity and transform it into a positive evolution.

This chapter will also address some of the effects of the liberalist economic system and its related policies. This system has entered a crisis due to the evident inequalities created by the process of globalization. Liberalist (or idealist) foreign policies have had devastating effects on societies, especially in the Middle East, giving rise to chaos and widespread insecurity, as well as death and destruction.

2. HOW TO DEAL WITH CRISES

It was not only the pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus that made the situation difficult for Italy, for Europe, and for the world as a whole. For many years now—especially in Italy—we have been experiencing a situation of great difficulty, to which successive governments have failed to find effective solutions that would provide adequate responses to the legitimate expectations of the population. (At present, of course, the situation in Europe is particularly aggravated by the effects of the ongoing Ukrainian crisis). This has led to a lack of trust in leadership and, concurrently, the emergence and development of divisive trends, as well as electoral shifts towards parties whose messages can be evaluated as extremist.

Reading or hearing about the term "crisis" seems to have become a constant in recent years. Everything has become a product of the crisis, and the term has been celebrated

in television debates, films, books, and so on. Before tackling the analysis of this topic, it is necessary to define the term "crisis," a word of Greek origin linked to the concept of separation, decision, and distinction. It represents a turning point, a moment when events show that a pre-existing reality needs to be rethought and reorganized.

In a crisis, there are two visions: a past one that must be abandoned, and a future one that represents a new opportunity. The two visions usually differ considerably from each other, and so a crisis often makes us say that there is a "before" and an "after." There are countless examples in history: Columbus's discovery of America, Luther's Protestant Reformation, the circumnavigation of the globe by Magellan's ships, or, in relatively recent times, the end of the Cold War, the attack on the Twin Towers, or the economic crisis of 2008.

The crisis, therefore, represents an element of discontinuity that is not always accepted by everyone, partly because what comes "after" does not always appear so different from what was "before," or, even worse, seems worse than the previously experienced situation (nostalgia for the past). In the words of biologist Jared Diamond, "The essential point is that the concept of crisis can have different definitions depending on the frequency, duration, and importance of its consequences. [...] The moment we call a crisis often coincides with a sudden awareness or a sudden reaction in the face of tensions that had been accumulating for some time." ("In 1968 the English historian J.H. Plumb (1911-2001) wrote a book, 'The Death of the Past,' in which he reminded his readers that every great society has its historical myths. Without them, the concept of the nation-state could not be truly understood. For Plumb, these myths form the past, which is different from history: the past offers a partisan interpretation of those events that have given meaning and purpose to the people [...] The past has served the few; perhaps history can serve the many." Christopher Coker, *The Rise of the Civilisational State*, Rome, Fazi, 2020, pp. 176-177.)

To better understand the evolution of a crisis within a state, we could venture a parallel with the evolution of species in nature, for which there are two scientific theories, called "phyletic gradualism" and "saltationism" respectively. (Saltationism, in evolutionary biology, is a theory according to which the appearance of species and higher categories of living beings would take place suddenly, and then undergo, following mutations in single individuals, important evolutionary innovations).

The first theory, which favors gradual changes, corresponds in the political world to a consolidated practice aimed at achieving economic, political, and social objectives by developing reforms that have their *raison d'être* in gradualness (maintenance of the status quo). In the second case, the system evolves instead through sudden "leaps,"

which give rise to completely new situations (challenging the status quo, e.g., the French Revolution).

In the case of gradualness, there is a tendency to maintain a strong link with the past, while in the case of saltationism, what is born at the end of the sudden leap is normally alien to the past. Thus, a crisis can lead to different consequences, in some cases barely perceptible, in others so evident as to profoundly condition society. From this parallel, we could say, using scientific terms, that there are "gradual" crises and "sudden leap" crises. In the past, the latter have sometimes followed one another with great rapidity (as in the early 1500s, but one can also cite the Industrial Revolution), while in other, relatively calm historical moments, they have occurred well-spaced from one another, or have not had devastating effects on society.

As for the impact that gradual crises have on societies, this should be minimal, based on what has been said, but at present, the advent of scientific and technological revolutions and the speed with which changes occur have meant that such crises, which are the majority of those that occur, have evident social and political effects. The succession of "technological crises," therefore, although these can be evaluated individually as gradual, produces global effects similar to those of sudden leap crises, as they radically change societies and people's ways of life.

Crises are normally a constant in the lives of individuals, but Jared Diamond, in his book *Upheaval: Turning Points for Nations in Crisis*, believes that crises are also experienced by nations, with minimal differences from individual ones.

Starting from the crisis of the individual, he has therefore identified a series of points for reflection that nations can consider to successfully face a crisis. They are:

1. Acknowledgement that one is in a crisis.
2. Acceptance of responsibility, shunning victimhood and avoiding self-pity and blaming others.
3. Building a fence, to delineate the parts of one's identity that need changing from those that should be preserved.
4. Getting help from other countries.
5. Using other nations as models.
6. National identity.
7. Honest self-appraisal.
8. Historical experience of previous national crises.

9. Patience in the face of failure.
10. National flexibility in specific situations.
11. National core values.
12. Freedom from geopolitical constraints.

All are important, but for the purposes of this work, it seems useful to focus on some of them, namely points 2, 3, 6, 8, 10, 11, and 12.

When a state enters a crisis, and the situation has been recognized and accepted by the state apparatus or the ruling political system (point 1), what normally becomes a priority, after identifying the causes or reasons for the crisis—which is not always historically straightforward—are the assumption of responsibility (point 2) and the determination to seek out possible ways out, planning the necessary changes (point 3).

When speaking of selective change—and this concerns us very closely in identifying a new model for our Armed Forces—Diamond is not thinking of a revolution that throws everything away, but of a process of identifying those components (including of one's own identity) that work well and therefore do not necessarily need to be changed, in contrast to what is absolutely wrong and must be changed.

Nothing new here; in strategic terms, we would say that this process represents the analysis of factors of power and conditions of vulnerability. It is, however, fundamental to be honest in the assessment of one's own capabilities and values, as well as to have the courage to eliminate or modify what is not working.

In addition to this, Diamond urges us to draw "... a line around the founding elements of one's own identity, which as such are not considered modifiable." (This definition fits very well with the concept of "primary national interest," i.e., something one is not willing to give up).

This point is very important for understanding the role of tradition, as it includes the components of identity that work well and should not be thrown away. Tradition, as a whole, allows the transmission of knowledge, testimonies, and customs from one generation to another. For this to happen, there must be a correct relationship between generations, but above all, tradition must not become a constraint, fossilized on concepts that lose meaning over time. Tradition, in fact, must not be an immobile and unmodifiable totem to look at with nostalgia, but a founding element of a society that transforms, that lives through changes; therefore, a living element, connected to the culture of a people and updated over time.

When intergenerational respect fails and tradition turns into a constraint that limits change, the crisis becomes evident and unmanageable. This is why today "tradition" has become a term that is overused in advertising, political speeches, and education, representing an essential element of continuity or, if absent, of rupture.

Nations tend to resolve their crises through gradual interventions—innovation within tradition—or through sudden leaps—revolution for change—in which, however, control of the situation is often lost. These two ways of acting, in politics, are characteristic of reactionaries (conservatives) and revolutionaries (progressives) respectively, and do not always lead to truly valid results. In the first case, the gradualness of intervention often does not address the real problems at their root, contenting itself with superficial solutions. When this happens, the nation loses its regenerative capacity and dies of asphyxiation or, at worst, reaches the point of having to suffer the effect of a revolution (inability to keep up with the times). In the second case, revolutions leave blood and tears on the ground and the recovery is long and bloody, but, above all, the effects of the actions are not always predictable in advance.

Hence, the need to find a middle ground, a compromise that, on the other hand, has historically always existed, as the ancient Greek (creative) and Roman (pragmatic) philosophers teach us. There are, in fact, cases in history of revolutions that were not as bloody as the French or Russian Revolutions, but which led, without victims or with limited human losses, to real change (revolutions of thought, industrial, technological), according to predictable or planned schemes. These revolutions did not erase previous traditions, while creating new possibilities, perhaps not conceivable a priori; they were essentially "sudden leaps" but with gradual consequences ("gradual leaps"). We could define them as "revolutions within tradition," that is, real changes and adaptations aimed at resolving crises, without destroying the past in its entirety, but only the negative and limiting aspects, preserving what good the society can still express. In an international (but also domestic political) context like the one we are living in, aiming for revolutions for their own sake, for radical changes in society (and therefore essentially for chaos), does not seem to be an effective practice. The examples of the recent past are numerous, and they are certainly not something to be proud of (the various "color revolutions," the wars and consequent disorders in countries like Iraq, Libya, and Syria, without neglecting Ukraine and Georgia).

To summarize, it can be said that within tradition are preserved the founding elements of a nation's identity, which it is good not to lose, as they influence its resilience and its ability to recover.

When we speak of a nation's "identity," we are referring to a collective identity that is nourished and formed by the identity of the individual members of the community. Identity, in this case, is "... a factor pertaining to consciousness..." (Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization*, 1997, p. 99). It represents the shared pride "... for the admirable things that characterize a nation, making it unique. The sources of national identity are many and varied, and among them are language, military successes, culture, and history" (Jared Diamond, op. cit., p. 391).

Identity is therefore fundamental, especially for the Armed Forces, which are permeated by it. It arises from the elaboration of behaviors due to the experiences of generations of predecessors. This can only happen through training strategies that provide for a careful selection of information, as well as its repetition and its individual and collective sedimentation. This process is essential for the construction of a collective consciousness shaped by the language, values, and norms of a culture and an era.

The collective identity of a community represents the degree of identification of the individuals belonging to the group; it does not, therefore, exist as such, but always and only to the extent that certain individuals profess it. It becomes a driving and strong force only when it is alive in the consciousness of the group's members and when it is capable of motivating their thoughts and actions. To put it again with Jared Diamond, "Peoples and governments regularly try to reinforce the common identity by retelling their history in a way that feeds national pride. These narratives give rise to 'local myths'."

According to the ethnologist Rüdiger Schott, groups base the consciousness of their unity and peculiarity on past events, because it is through the past that societies define themselves. History and culture are therefore at the basis of what has been said, so one could venture that what is indispensable for the formation of a collective identity is adherence to a strong cultural identity, that is, reflective participation in a culture. By "reflective participation" we mean a re-elaboration of the cultural context in which one is inserted and which guides the behaviors of the community, that is, the construction of a myth based on a historical narrative (point 8) and on founding values (point 11). A strong collective identity is able to guarantee a nation that security which, as seen in the Introduction, Joshua Cooper Ramo defines as deep and strongly links to resilience.

From what has been said, it is clear how a nation with a strong identity is more resilient and able to face crises more effectively than one with a weak identity. There is, however, a risk inherent in the creation of a strong collective identity, and that is that it can turn into nationalism, that is, into an intimate conviction of superiority over other

nations. It has already been seen how an "excess of identity" can become very dangerous if manipulated in order to exploit it from a nationalist perspective. Recent European history, which ended with the war in the former Yugoslavia (but which perhaps in reality continues with the "case" of Ukraine), is clear evidence of this.

Considering point 10, national flexibility in specific situations, historical examples make it clear to us how this quality, although in the majority of cases studied it was positive in overcoming a crisis, in other circumstances, where rigidity would have been a more effective approach, it proved to be counterproductive. Flexibility must therefore be dosed according to the situation, as it can be interpreted by virtual adversaries as a condition of vulnerability. The Italian example in the management of the pandemic could fall into this category of situations, as the Italian government, having chosen a policy that mixed flexibility and rigidity, has at the moment obtained results that, when compared to countries like Spain, France, and the United Kingdom, seem better. (In the case of the pandemic, the excessive flexibility shown during the summer period seems to have negatively conditioned the ability to face the second wave of the disease).

Moving on to point 11 (closely connected to point 6), relating to founding values, it is necessary to underline how culture (especially language and literature) is absolutely fundamental. And it is clear to everyone that our country, apparently vulnerable in many aspects, possesses a founding value of great importance in the field of national identity (a real factor of power) in its language, as well as in art as a whole and in the millennial history of our people. National culture weighs heavily in our relations with other states and has often allowed us to enjoy a role superior to what we would have deserved. However, we must not rest on the glories of the past: it is necessary to always keep in mind that a stubborn and nostalgic attitude limits the possibility of making those selective changes that can keep the country in step with the needs of the times.

This leads to considering point 12, which emphasizes the importance of a culture that allows, by evaluating the signals that are received daily and trying to predict events, to carry out a correct geopolitical analysis of the international scene. Geography, the proximity of powerful states focused on competing interests, historical experiences, and all those elements that thinkers of the past had identified as factors of a state's power (size, courage and character of the population, character of the government, economic relations, economic growth, industrial capacity, cooperation and alliances, influences, etc.) remain valid aspects to consider today. However, nowadays it is also necessary to take into account new factors, such as the number of patents per year and the number of graduates in scientific subjects, without forgetting statistical analyses of various kinds, among which the Programme for International Student Assessment

(PISA), an international survey promoted by the OECD with the aim of assessing the level of education of adolescents in the main industrialized countries on a triennial basis, is particularly effective.

For all these reasons, investments in the field of culture represent today, for their positive repercussions, a must for every country, especially for the Armed Forces, which must be enabled to adequately train their ruling classes.

All the factors previously exposed must be carefully evaluated in the solution of a crisis, but it is not certain that this is sufficient, at least as far as our country is concerned. What a country in difficulty like Italy needs are excellent leaders: not one man in command, but a group of leaders, military and political, capable of identifying and implementing creative and effective solutions. "Exercising leadership during a long-lasting crisis [...] is extremely complicated. Leadership in time of crisis has two distinct phases. First comes the emergency phase, in which the task is to stabilize the situation and buy time. Then comes the adaptive phase, in which the root causes of the crisis are addressed and the ability to thrive in a new reality is developed."

In the last thirty years, it has seemed that all this has been lacking, unlike what happened in the immediate post-war period and until the 1970s. This could be traced back to the sovereignty crisis that the Italian state has recently experienced. It has found itself less and less sovereign, internally due to the processes of globalization (crisis of the welfare state, aggressive privatization of state assets and de-regulation, de-territorialization and internationalization of productive activities), and externally due to the multiplication of international, transnational organizations, etc.

Traditional actors—nation-states—have been joined by new ones, which have become increasingly relevant political protagonists. To this must be added the liberalist policies linked to human rights and democracy, which have led to the birth of external interference in sovereign states aimed at ensuring the safeguarding of these values. If in principle this can be considered laudable, it is impossible not to consider how such interventions (from which the so-called "color revolutions" also arose) have given rise to situations that have often proved to be worse than the previous ones.

What has been seen in recent years is that globalization, the result of Western economic expansion, has not achieved the objectives it set for itself. On the contrary, it has undermined the pre-existing ties of political loyalty at their base, causing an increase in the identity deficit and the weakening of state actors. This has made it more difficult to ensure a sufficient guarantee of security, against both internal and international threats.

ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΣ

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Μια σταθερά των τελευταίων ετών, η οποία αναμένεται να παραμείνει και στο μέλλον, είναι η παρουσία κρίσεων ευρέος φάσματος στον κόσμο. Ορισμένες από αυτές θέτουν σε κίνδυνο τη φυσική επιβίωση των ατόμων (περιβαλλοντικές ζημιές και η πανδημία του ιού SARS-CoV-2), ενώ άλλες απειλούν την οικονομική και κοινωνική επιβίωση. Με την πάροδο του χρόνου, έχει παρατηρηθεί ότι αυτές οι κρίσεις διαδέχονται η μία την άλλη με ολοένα αυξανόμενη συχνότητα και αντίκτυπο, καθώς η παγκοσμιοποίηση έχει διευρύνει τα σύνορα, αναγκάζοντας ολόκληρες κοινότητες παγκοσμίως να υποστούν τις συνέπειές τους.

Δεν μπόρεσαν όλες οι κυβερνήσεις να αντιδράσουν με συνοχή στις δυσκολίες που προέκυψαν. Ορισμένες αποδείχθηκαν πιο προετοιμασμένες από άλλες, και πολλές υποτίμησαν τα προβλήματα. Αυτό ανέδειξε ορισμένους παράγοντες κρατικής ισχύος που κατέστησαν κάποιες κοινωνίες πιο ανθεκτικές από άλλες. Γενικά, μπορεί να ειπωθεί ότι τα κράτη με μια αποτελεσματική και ευέλικτη δομή, προσανατολισμένη στην πρόληψη των προβλημάτων αντί στην αντιμετώπισή τους εκ των υστέρων, τα κατάφεραν καλύτερα με τις κρίσεις. Σε κάθε περίπτωση, η σταθερά σε όλες τις κρίσεις είναι ότι ο κόσμος που τις ακολουθεί ξεκινά από νέα θεμέλια, διαμορφωμένα από τα γεγονότα που βιώθηκαν. Εναπόκειται στα κράτη να εκμεταλλευτούν αυτή την ευκαιρία και να τη μετατρέψουν σε μια θετική εξέλιξη.

Αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσει επίσης ορισμένες από τις επιπτώσεις του φιλελεύθερου οικονομικού συστήματος και των σχετικών πολιτικών του. Το σύστημα αυτό περιήλθε σε κρίση λόγω των εμφανών ανισοτήτων που δημιουργήσε η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Οι φιλελεύθερες (ή ιδεαλιστικές) εξωτερικές πολιτικές είχαν καταστροφικές επιπτώσεις στις κοινωνίες, ειδικά στη Μέση Ανατολή, προκαλώντας χάος και εκτεταμένη ανασφάλεια, καθώς και θάνατο και καταστροφή.

2. ΠΩΣ ΝΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΤΟΥΝ ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Δεν ήταν μόνο η πανδημία που προκλήθηκε από τον ιό SARS-CoV-2 που έκανε την κατάσταση δύσκολη για την Ιταλία, την Ευρώπη και τον κόσμο στο σύνολό του. Εδώ και πολλά χρόνια —ειδικά στην Ιταλία— βιώνουμε μια κατάσταση μεγάλης δυσκολίας, στην οποία οι διαδοχικές κυβερνήσεις απέτυχαν να βρουν αποτελεσματικές λύσεις που θα παρείχαν απαντήσεις στις νόμιμες προσδοκίες του πληθυσμού. (Επί του παρόντος, φυσικά, η κατάσταση στην Ευρώπη επιδεινώνεται ιδιαίτερα από τις επιπτώσεις της συνεχιζόμενης ουκρανικής κρίσης).

Αυτό οδήγησε σε έλλειψη εμπιστοσύνης στην ηγεσία και, ταυτόχρονα, στην εμφάνιση και ανάπτυξη διχαστικών τάσεων, καθώς και σε εκλογικές μετατοπίσεις προς κόμματα των οποίων τα μηνύματα μπορούν να αξιολογηθούν ως εξτρεμιστικά.

Το να διαβάζει ή να ακούει κανείς για τον όρο «κρίση» φαίνεται να έχει γίνει μια σταθερά των τελευταίων ετών. Τα πάντα έχουν γίνει προϊόν της κρίσης, και ο όρος έχει προβληθεί σε τηλεοπτικές συζητήσεις, ταινίες, βιβλία και ούτω καθεξής. Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση αυτού του θέματος, είναι απαραίτητο να ορίσουμε τον όρο «κρίση», μια λέξη ελληνικής προέλευσης που συνδέεται με την έννοια του διαχωρισμού, της απόφασης και της διάκρισης. Αντιπροσωπεύει ένα σημείο καμπής, μια στιγμή που τα γεγονότα δείχνουν ότι μια προϋπάρχουσα πραγματικότητα πρέπει να επανεξεταστεί και να αναδιοργανωθεί.

Σε μια κρίση, υπάρχουν δύο οπτικές: μια παρελθοντική που πρέπει να εγκαταλειφθεί, και μια μελλοντική που αντιπροσωπεύει μια νέα ευκαιρία. Οι δύο οπτικές συνήθως διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, και έτσι μια κρίση συχνά μας κάνει να λέμε ότι υπάρχει ένα «πριν» και ένα «μετά». Υπάρχουν αμέτρητα παραδείγματα στην ιστορία: η ανακάλυψη της Αμερικής από τον Κολόμβο, η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση του Λούθηρου, ο περίπλους της υδρογείου από τα πλοία του Μαγγελάνου, ή, σε σχετικά πρόσφατους χρόνους, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η επίθεση στους Δίδυμους Πύργους, ή η οικονομική κρίση του 2008.

Η κρίση, επομένως, αντιπροσωπεύει ένα στοιχείο ασυνέχειας που δεν γίνεται πάντα αποδεκτό από όλους, εν μέρει επειδή αυτό που έρχεται «μετά» δεν φαίνεται πάντα τόσο διαφορετικό από αυτό που ήταν «πριν», ή, ακόμα χειρότερα, φαίνεται χειρότερο από την προηγούμενη κατάσταση (νοσταλγία για το παρελθόν). Σύμφωνα με τα λόγια του βιολόγου Jared Diamond, «Το ουσιώδες σημείο είναι ότι η έννοια της κρίσης μπορεί να έχει διαφορετικούς ορισμούς ανάλογα με τη συχνότητα, τη διάρκεια και τη σημασία των συνεπειών της. [...] Η στιγμή που ονομάζουμε κρίση συχνά συμπίπτει με μια ξαφνική συνειδητοποίηση ή μια ξαφνική αντίδραση μπροστά σε εντάσεις που συσσωρεύονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα.» («Το 1968 ο Άγγλος ιστορικός J.H. Plumb (1911-2001) έγραψε ένα βιβλίο, 'Ο Θάνατος του Παρελθόντος', στο οποίο υπενθύμιζε στους αναγνώστες του ότι κάθε μεγάλη κοινωνία έχει τους ιστορικούς της μύθους. Χωρίς αυτούς, η έννοια του έθνους-κράτους δεν θα μπορούσε να γίνει πραγματικά κατανοητή. Για τον Plumb, αυτοί οι μύθοι διαμορφώνουν το παρελθόν, το οποίο είναι διαφορετικό από την ιστορία: το παρελθόν προσφέρει μια μεροληπτική ερμηνεία εκείνων των γεγονότων που έδωσαν νόημα και σκοπό στον λαό [...] Το παρελθόν υπηρέτησε τους λίγους· ίσως η ιστορία μπορεί να υπηρετήσει τους πολλούς.» Christopher Coker, *The Rise of the Civilisational State*, Ρώμη, Fazi, 2020, σελ. 176-177.)

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την εξέλιξη μιας κρίσης μέσα σε ένα κράτος, θα μπορούσαμε να τολμήσουμε έναν παραλληλισμό με την εξέλιξη των ειδών στη φύση, για την οποία υπάρχουν δύο επιστημονικές θεωρίες, που ονομάζονται «φυλετικός βαθμιαίος εξελικτισμός» (phyletic gradualism) και «θεωρία των αλμάτων» (saltationism) αντίστοιχα. (Η θεωρία των αλμάτων, στην εξελικτική βιολογία, είναι μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η εμφάνιση ειδών και ανώτερων κατηγοριών ζωντανών όντων θα γινόταν ξαφνικά, και στη συνέχεια θα υφίσταντο, μετά από μεταλλάξεις σε μεμονωμένα άτομα, σημαντικές εξελικτικές καινοτομίες).

Η πρώτη θεωρία, που ευνοεί τις σταδιακές αλλαγές, αντιστοιχεί στον πολιτικό κόσμο σε μια εδραιωμένη πρακτική που στοχεύει στην επίτευξη οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών στόχων μέσω της ανάπτυξης μεταρρυθμίσεων που έχουν ως λόγο ύπαρξης τη σταδιακότητα (διατήρηση του status quo). Στη δεύτερη περίπτωση, το σύστημα εξελίσσεται αντίθετα μέσω ξαφνικών «αλμάτων», τα οποία δημιουργούν εντελώς νέες καταστάσεις (αμφισβήτηση του status quo, π.χ., η Γαλλική Επανάσταση).

Στην περίπτωση της σταδιακότητας, υπάρχει η τάση να διατηρείται ένας ισχυρός δεσμός με το παρελθόν, ενώ στην περίπτωση της θεωρίας των αλμάτων, αυτό που γεννιέται στο τέλος του ξαφνικού άλματος είναι συνήθως ξένο προς το παρελθόν. Έτσι, μια κρίση μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές συνέπειες, σε ορισμένες περιπτώσεις ελάχιστα αντιληπτές, σε άλλες τόσο εμφανείς ώστε να διαμορφώνουν βαθιά την κοινωνία. Από αυτόν τον παραλληλισμό, θα μπορούσαμε να πούμε, χρησιμοποιώντας επιστημονικούς όρους, ότι υπάρχουν «σταδιακές» κρίσεις και κρίσεις «ξαφνικού άλματος». Στο παρελθόν, οι τελευταίες μερικές φορές διαδέχονταν η μία την άλλη με μεγάλη ταχύτητα (όπως στις αρχές του 1500, αλλά μπορεί κανείς να αναφέρει και τη Βιομηχανική Επανάσταση), ενώ σε άλλες, σχετικά ήρεμες ιστορικές στιγμές, εμφανίζονταν σε μεγάλες χρονικές αποστάσεις η μία από την άλλη, ή δεν είχαν καταστροφικές επιπτώσεις στην κοινωνία.

Όσον αφορά τον αντίκτυπο που έχουν οι σταδιακές κρίσεις στις κοινωνίες, αυτός θα έπρεπε να είναι ελάχιστος, με βάση τα όσα ειπώθηκαν, αλλά επί του παρόντος, η έλευση των επιστημονικών και τεχνολογικών επαναστάσεων και η ταχύτητα με την οποία συμβαίνουν οι αλλαγές έχουν οδηγήσει στο να έχουν τέτοιες κρίσεις, οι οποίες αποτελούν την πλειονότητα όσων συμβαίνουν, εμφανείς κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Η διαδοχή των «τεχνολογικών κρίσεων», επομένως, αν και αυτές μπορούν να αξιολογηθούν μεμονωμένα ως σταδιακές, παράγει παγκόσμιες επιπτώσεις παρόμοιες με αυτές των κρίσεων ξαφνικού άλματος, καθώς αλλάζουν ριζικά τις κοινωνίες και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων.

Οι κρίσεις είναι συνήθως μια σταθερά στη ζωή των ατόμων, αλλά ο Jared Diamond, στο βιβλίο του *Upheaval: Turning Points for Nations in Crisis*, πιστεύει ότι οι κρίσεις βιώνονται και από τα έθνη, με ελάχιστες διαφορές από τις ατομικές.

Ξεκινώντας από την κρίση του ατόμου, έχει επομένως εντοπίσει μια σειρά από σημεία προς σκέψη που τα έθνη μπορούν να εξετάσουν για να αντιμετωπίσουν επιτυχώς μια κρίση. Αυτά είναι:

1. Αναγνώριση ότι κάποιος βρίσκεται σε κρίση.
2. Αποδοχή της ευθύνης, αποφεύγοντας τη θυματοποίηση, την αυτολύπηση και την επίρριψη ευθυνών σε άλλους.
3. Δημιουργία ενός ορίου, για να οριοθετηθούν τα μέρη της ταυτότητας κάποιου που χρειάζονται αλλαγή από εκείνα που πρέπει να διατηρηθούν.
4. Αναζήτηση βοήθειας από άλλες χώρες.
5. Χρήση άλλων εθνών ως πρότυπα.
6. Εθνική ταυτότητα.
7. Ειλικρινής αυτοαξιολόγηση.
8. Ιστορική εμπειρία από προηγούμενες εθνικές κρίσεις.
9. Υπομονή μπροστά στην αποτυχία.
10. Εθνική ευελιξία σε συγκεκριμένες καταστάσεις.
11. Θεμελιώδεις εθνικές αξίες.
12. Ελευθερία από γεωπολιτικούς περιορισμούς.

Όλα είναι σημαντικά, αλλά για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, φαίνεται χρήσιμο να επικεντρωθούμε σε ορισμένα από αυτά, συγκεκριμένα στα σημεία 2, 3, 6, 8, 10, 11 και 12.

Όταν ένα κράτος εισέρχεται σε κρίση, και η κατάσταση έχει αναγνωριστεί και γίνει αποδεκτή από τον κρατικό μηχανισμό ή το κυβερνών πολιτικό σύστημα (σημείο 1), αυτό που συνήθως γίνεται προτεραιότητα, αφού εντοπιστούν οι αιτίες ή οι λόγοι της κρίσης —κάτι που δεν είναι πάντα ιστορικά απλό— είναι η ανάληψη της ευθύνης (σημείο 2) και η αποφασιστικότητα για την αναζήτηση πιθανών διεξόδων, σχεδιάζοντας τις απαραίτητες αλλαγές (σημείο 3).

Όταν μιλάμε για επιλεκτική αλλαγή —και αυτό μας αφορά πολύ στενά στον προσδιορισμό ενός νέου μοντέλου για τις Ένοπλες Δυνάμεις μας— ο Diamond δεν σκέφτεται μια επανάσταση που πετάει τα πάντα, αλλά μια διαδικασία εντοπισμού

εκείνων των στοιχείων (συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της ταυτότητας) που λειτουργούν καλά και επομένως δεν χρειάζεται απαραίτητα να αλλάξουν, σε αντίθεση με ό,τι είναι απολύτως λάθος και πρέπει να αλλάξει.

Τίποτα καινούργιο εδώ· σε στρατηγικούς όρους, θα λέγαμε ότι αυτή η διαδικασία αντιπροσωπεύει την ανάλυση των παραγόντων ισχύος και των συνθηκών ευπάθειας. Είναι, ωστόσο, θεμελιώδες να είμαστε ειλικρινείς στην αξιολόγηση των δικών μας ικανοτήτων και αξιών, καθώς και να έχουμε το θάρρος να εξαλείψουμε ή να τροποποιήσουμε ό,τι δεν λειτουργεί.

Επιπλέον, ο Diamond μας προτρέπει να σχεδιάσουμε «... μια γραμμή γύρω από τα θεμελιώδη στοιχεία της ταυτότητας κάποιου, τα οποία ως τέτοια δεν θεωρούνται τροποποιήσιμα.» (Αυτός ο ορισμός ταιριάζει πολύ καλά με την έννοια του «πρωταρχικού εθνικού συμφέροντος», δηλαδή κάτι από το οποίο κάποιος δεν είναι διατεθειμένος να παραιτηθεί).

Αυτό το σημείο είναι πολύ σημαντικό για την κατανόηση του ρόλου της παράδοσης, καθώς περιλαμβάνει τα στοιχεία της ταυτότητας που λειτουργούν καλά και δεν πρέπει να απορριφθούν. Η παράδοση, στο σύνολό της, επιτρέπει τη μετάδοση γνώσεων, μαρτυριών και εθίμων από τη μια γενιά στην άλλη. Για να συμβεί αυτό, πρέπει να υπάρχει μια σωστή σχέση μεταξύ των γενεών, αλλά πάνω απ' όλα, η παράδοση δεν πρέπει να γίνει ένας περιορισμός, απολιθωμένη σε έννοιες που χάνουν το νόημά τους με τον καιρό. Η παράδοση, στην πραγματικότητα, δεν πρέπει να είναι ένα ακίνητο και αμετάβλητο τοτέμ για να το κοιτάζουμε με νοσταλγία, αλλά ένα θεμελιώδες στοιχείο μιας κοινωνίας που μεταμορφώνεται, που βιώνει αλλαγές· επομένως, ένα ζωντανό στοιχείο, συνδεδεμένο με τον πολιτισμό ενός λαού και ενημερωμένο με την πάροδο του χρόνου.

Όταν ο διαγενεακός σεβασμός αποτυγχάνει και η παράδοση μετατρέπεται σε έναν περιορισμό που εμποδίζει την αλλαγή, η κρίση γίνεται εμφανής και μη διαχειρίσιμη. Γι' αυτό σήμερα η «παράδοση» έχει γίνει ένας όρος που χρησιμοποιείται υπερβολικά στη διαφήμιση, στους πολιτικούς λόγους και στην εκπαίδευση, αντιπροσωπεύοντας ένα ουσιαστικό στοιχείο συνέχειας ή, αν απουσιάζει, ρήξης.

Τα έθνη τείνουν να επιλύουν τις κρίσεις τους μέσω σταδιακών παρεμβάσεων — καινοτομία εντός της παράδοσης— ή μέσω ξαφνικών αλμάτων —επανάσταση για την αλλαγή— στα οποία, ωστόσο, συχνά χάνεται ο έλεγχος της κατάστασης. Αυτοί οι δύο τρόποι δράσης, στην πολιτική, είναι χαρακτηριστικοί των αντιδραστικών (συντηρητικών) και των επαναστατών (προοδευτικών) αντίστοιχα, και δεν οδηγούν πάντα σε πραγματικά έγκυρα αποτελέσματα. Στην πρώτη περίπτωση, η σταδιακότητα της παρέμβασης συχνά δεν αντιμετωπίζει τα πραγματικά προβλήματα στη ρίζα τους,

αρκούμενη σε επιφανειακές λύσεις. Όταν αυτό συμβαίνει, το έθνος χάνει την αναγεννητική του ικανότητα και πεθαίνει από ασφυξία ή, στη χειρότερη περίπτωση, φτάνει στο σημείο να πρέπει να υποστεί το αποτέλεσμα μιας επανάστασης (αδυναμία να συμβαδίσει με την εποχή). Στη δεύτερη περίπτωση, οι επαναστάσεις αφήνουν πίσω τους αίμα και δάκρυα και η ανάκαμψη είναι μακρά και αιματηρή, αλλά, πάνω απ' όλα, τα αποτελέσματα των ενεργειών δεν είναι πάντα προβλέψιμα εκ των προτέρων.

Εξ ου και η ανάγκη να βρεθεί μια μέση λύση, ένας συμβιβασμός που, από την άλλη πλευρά, ιστορικά υπήρχε πάντα, όπως μας διδάσκουν οι αρχαίοι Έλληνες (δημιουργικοί) και Ρωμαίοι (πραγματιστές) φιλόσοφοι. Υπάρχουν, στην πραγματικότητα, περιπτώσεις στην ιστορία επαναστάσεων που δεν ήταν τόσο αιματηρές όσο η Γαλλική ή η Ρωσική Επανάσταση, αλλά οι οποίες οδήγησαν, χωρίς θύματα ή με περιορισμένες ανθρώπινες απώλειες, σε πραγματική αλλαγή (επαναστάσεις της σκέψης, βιομηχανικές, τεχνολογικές), σύμφωνα με προβλέψιμα ή σχεδιασμένα σχήματα. Αυτές οι επαναστάσεις δεν εξάλειψαν τις προηγούμενες παραδόσεις, ενώ δημιούργησαν νέες δυνατότητες, ίσως μη νοητές εκ των προτέρων· ήταν ουσιαστικά «ξαφνικά άλματα» αλλά με σταδιακές συνέπειες («σταδιακά άλματα»). Θα μπορούσαμε να τις ορίσουμε ως «επαναστάσεις εντός της παράδοσης», δηλαδή, πραγματικές αλλαγές και προσαρμογές που αποσκοπούν στην επίλυση κρίσεων, χωρίς να καταστρέφουν το παρελθόν στο σύνολό του, αλλά μόνο τις αρνητικές και περιοριστικές πτυχές, διατηρώντας ό,τι καλό μπορεί ακόμα να εκφράσει η κοινωνία. Σε ένα διεθνές (αλλά και εσωτερικό πολιτικό) πλαίσιο όπως αυτό στο οποίο ζούμε, η επιδίωξη επαναστάσεων για χάρη της επανάστασης, για ριζικές αλλαγές στην κοινωνία (και επομένως ουσιαστικά για χάος), δεν φαίνεται να είναι μια αποτελεσματική πρακτική. Τα παραδείγματα του πρόσφατου παρελθόντος είναι πολυάριθμα, και σίγουρα δεν είναι κάτι για το οποίο μπορούμε να είμαστε περήφανοι (οι διάφορες «έγχρωμες επαναστάσεις», οι πόλεμοι και οι συνακόλουθες ταραχές σε χώρες όπως το Ιράκ, η Λιβύη και η Συρία, χωρίς να παραβλέπουμε την Ουκρανία και τη Γεωργία).

Συνοψίζοντας, μπορεί να ειπωθεί ότι εντός της παράδοσης διατηρούνται τα θεμελιώδη στοιχεία της ταυτότητας ενός έθνους, τα οποία είναι καλό να μην χαθούν, καθώς επηρεάζουν την ανθεκτικότητά του και την ικανότητά του να ανακάμψει.

Όταν μιλάμε για την «ταυτότητα» ενός έθνους, αναφερόμαστε σε μια συλλογική ταυτότητα που τρέφεται και διαμορφώνεται από την ταυτότητα των μεμονωμένων μελών της κοινότητας. Η ταυτότητα, σε αυτή την περίπτωση, είναι «... ένας παράγοντας που αφορά τη συνείδηση...» (Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization*, 1997, σελ. 99). Αντιπροσωπεύει την κοινή υπερηφάνεια «... για τα αξιοθαύμαστα πράγματα που χαρακτηρίζουν ένα έθνος, καθιστώντας το μοναδικό. Οι

πηγές της εθνικής ταυτότητας είναι πολλές και ποικίλες, και μεταξύ αυτών είναι η γλώσσα, οι στρατιωτικές επιτυχίες, ο πολιτισμός και η ιστορία» (Jared Diamond, *op. cit.*, σελ. 391).

Η ταυτότητα είναι επομένως θεμελιώδης, ειδικά για τις Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες είναι διαποτισμένες από αυτήν. Προκύπτει από την επεξεργασία συμπεριφορών που οφείλονται στις εμπειρίες γενεών προκατόχων. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο μέσω εκπαιδευτικών στρατηγικών που προβλέπουν μια προσεκτική επιλογή πληροφοριών, καθώς και την επανάληψή τους και την ατομική και συλλογική τους εμπέδωση. Αυτή η διαδικασία είναι απαραίτητη για την οικοδόμηση μιας συλλογικής συνείδησης που διαμορφώνεται από τη γλώσσα, τις αξίες και τους κανόνες ενός πολιτισμού και μιας εποχής.

Η συλλογική ταυτότητα μιας κοινότητας αντιπροσωπεύει τον βαθμό ταύτισης των ατόμων που ανήκουν στην ομάδα· δεν υπάρχει, επομένως, ως τέτοια, αλλά πάντα και μόνο στον βαθμό που ορισμένα άτομα την εκφράζουν. Γίνεται μια κινητήριος και ισχυρή δύναμη μόνο όταν είναι ζωντανή στη συνείδηση των μελών της ομάδας και όταν είναι ικανή να παρακινήσει τις σκέψεις και τις πράξεις τους. Για να το πούμε ξανά με τα λόγια του Jared Diamond, «Οι λαοί και οι κυβερνήσεις προσπαθούν τακτικά να ενισχύσουν την κοινή ταυτότητα αφηγούμενοι ξανά την ιστορία τους με τρόπο που τροφοδοτεί την εθνική υπερηφάνεια. Αυτές οι αφηγήσεις δημιουργούν 'τοπικούς μύθους'».

Σύμφωνα με τον εθνολόγο Rüdiger Schott, οι ομάδες βασίζουν τη συνείδηση της ενότητας και της ιδιαιτερότητάς τους σε γεγονότα του παρελθόντος, επειδή είναι μέσω του παρελθόντος που οι κοινωνίες αυτοπροσδιορίζονται. Η ιστορία και ο πολιτισμός βρίσκονται επομένως στη βάση όσων έχουν ειπωθεί, οπότε θα μπορούσε κανείς να τολμήσει να πει ότι αυτό που είναι απαραίτητο για τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας είναι η προσήλωση σε μια ισχυρή πολιτισμική ταυτότητα, δηλαδή, η στοχαστική συμμετοχή σε έναν πολιτισμό. Με τον όρο «στοχαστική συμμετοχή» εννοούμε μια επανεπεξεργασία του πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο κάποιος εντάσσεται και το οποίο καθοδηγεί τις συμπεριφορές της κοινότητας, δηλαδή, την κατασκευή ενός μύθου βασισμένου σε μια ιστορική αφήγηση (σημείο 8) και σε θεμελιώδεις αξίες (σημείο 11). Μια ισχυρή συλλογική ταυτότητα είναι ικανή να εγγυηθεί σε ένα έθνος εκείνη την ασφάλεια την οποία, όπως είδαμε στην Εισαγωγή, ο Joshua Cooper Ramo ορίζει ως βαθιά και τη συνδέει στενά με την ανθεκτικότητα.

Από όσα έχουν ειπωθεί, είναι σαφές πώς ένα έθνος με ισχυρή ταυτότητα είναι πιο ανθεκτικό και ικανό να αντιμετωπίσει τις κρίσεις πιο αποτελεσματικά από ένα με αδύναμη ταυτότητα. Υπάρχει, ωστόσο, ένας εγγενής κίνδυνος στη δημιουργία μιας

ισχυρής συλλογικής ταυτότητας, και αυτός είναι ότι μπορεί να μετατραπεί σε εθνικισμό, δηλαδή, σε μια εσωτερική πεποίθηση ανωτερότητας έναντι των άλλων εθνών. Έχει ήδη φανεί πώς μια «υπερβολή ταυτότητας» μπορεί να γίνει πολύ επικίνδυνη αν χειραγωγήθει για να αξιοποιηθεί από μια εθνικιστική σκοπιά. Η πρόσφατη ευρωπαϊκή ιστορία, η οποία έληξε με τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία (αλλά η οποία ίσως στην πραγματικότητα συνεχίζεται με την «υπόθεση» της Ουκρανίας), είναι σαφής απόδειξη αυτού.

Εξετάζοντας το σημείο 10, εθνική ευελιξία σε συγκεκριμένες καταστάσεις, τα ιστορικά παραδείγματα μας καθιστούν σαφές πώς αυτή η ιδιότητα, αν και στην πλειονότητα των περιπτώσεων που μελετήθηκαν ήταν θετική στην υπέρβαση μιας κρίσης, σε άλλες περιστάσεις, όπου η ακαμψία θα ήταν μια πιο αποτελεσματική προσέγγιση, αποδείχθηκε αντιπαραγωγική. Η ευελιξία πρέπει επομένως να δοσολογείται ανάλογα με την κατάσταση, καθώς μπορεί να ερμηνευθεί από πιθανούς αντιπάλους ως συνθήκη ευπάθειας. Το ιταλικό παράδειγμα στη διαχείριση της πανδημίας θα μπορούσε να εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία καταστάσεων, καθώς η ιταλική κυβέρνηση, έχοντας επιλέξει μια πολιτική που συνδύαζε ευελιξία και ακαμψία, έχει προς το παρόν επιτύχει αποτελέσματα που, σε σύγκριση με χώρες όπως η Ισπανία, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, φαίνονται καλύτερα. (Στην περίπτωση της πανδημίας, η υπερβολική ευελιξία που επιδείχθηκε κατά τη θερινή περίοδο φαίνεται να έχει επηρεάσει αρνητικά την ικανότητα αντιμετώπισης του δεύτερου κύματος της νόσου).

Προχωρώντας στο σημείο 11 (στενά συνδεδεμένο με το σημείο 6), που σχετίζεται με τις θεμελιώδεις αξίες, είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί πώς ο πολιτισμός (ειδικά η γλώσσα και η λογοτεχνία) είναι απολύτως θεμελιώδης. Και είναι σαφές σε όλους ότι η χώρα μας, φαινομενικά ευάλωτη σε πολλές πτυχές, διαθέτει μια θεμελιώδη αξία μεγάλης σημασίας στον τομέα της εθνικής ταυτότητας (ένας πραγματικός παράγοντας ισχύος) στη γλώσσα της, καθώς και στην τέχνη στο σύνολό της και στη χιλιετή ιστορία του λαού μας. Ο εθνικός πολιτισμός βαραίνει πολύ στις σχέσεις μας με άλλα κράτη και μας έχει επιτρέψει συχνά να απολαμβάνουμε έναν ρόλο ανώτερο από αυτόν που θα αξίζαμε. Ωστόσο, δεν πρέπει να επαναπαυόμαστε στις δόξες του παρελθόντος: είναι απαραίτητο να έχουμε πάντα κατά νου ότι μια πεισματική και νοσταλγική στάση περιορίζει τη δυνατότητα πραγματοποίησης εκείνων των επιλεκτικών αλλαγών που μπορούν να κρατήσουν τη χώρα σε βήμα με τις ανάγκες της εποχής.

Αυτό οδηγεί στην εξέταση του σημείου 12, το οποίο τονίζει τη σημασία ενός πολιτισμού που επιτρέπει, αξιολογώντας τα σήματα που λαμβάνονται καθημερινά και προσπαθώντας να προβλέψει τα γεγονότα, να πραγματοποιήσει μια σωστή γεωπολιτική ανάλυση της διεθνούς σκηνής. Η γεωγραφία, η γειτνίαση ισχυρών

κρατών που επικεντρώνονται σε ανταγωνιστικά συμφέροντα, οι ιστορικές εμπειρίες και όλα εκείνα τα στοιχεία που οι στοχαστές του παρελθόντος είχαν εντοπίσει ως παράγοντες ισχύος ενός κράτους (μέγεθος, θάρρος και χαρακτήρας του πληθυσμού, χαρακτήρας της κυβέρνησης, οικονομικές σχέσεις, οικονομική ανάπτυξη, βιομηχανική ικανότητα, συνεργασία και συμμαχίες, επιρροές κ.λπ.) παραμένουν έγκυρες πτυχές που πρέπει να ληφθούν υπόψη σήμερα. Ωστόσο, στις μέρες μας είναι επίσης απαραίτητο να ληφθούν υπόψη νέοι παράγοντες, όπως ο αριθμός των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας ετησίως και ο αριθμός των αποφοίτων σε επιστημονικά αντικείμενα, χωρίς να ξεχνάμε τις στατιστικές αναλύσεις διαφόρων ειδών, μεταξύ των οποίων το Πρόγραμμα Διεθνούς Αξιολόγησης Μαθητών (PISA), μια διεθνής έρευνα που προωθείται από τον ΟΟΣΑ με σκοπό την αξιολόγηση του επιπέδου εκπαίδευσης των εφήβων στις κύριες βιομηχανοποιημένες χώρες σε τριετή βάση, είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό.

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι επενδύσεις στον τομέα του πολιτισμού αποτελούν σήμερα, για τις θετικές τους επιπτώσεις, μια αναγκαιότητα για κάθε χώρα, ειδικά για τις Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες πρέπει να είναι σε θέση να εκπαιδεύσουν επαρκώς τις ηγετικές τους τάξεις.

Όλοι οι παράγοντες που εκτέθηκαν προηγουμένως πρέπει να αξιολογηθούν προσεκτικά στη λύση μιας κρίσης, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι αυτό αρκεί, τουλάχιστον όσον αφορά τη χώρα μας. Αυτό που χρειάζεται μια χώρα σε δυσκολία όπως η Ιταλία είναι εξαιρετικοί ηγέτες: όχι ένας άνδρας στην εξουσία, αλλά μια ομάδα ηγετών, στρατιωτικών και πολιτικών, ικανών να εντοπίσουν και να εφαρμόσουν δημιουργικές και αποτελεσματικές λύσεις. «Η άσκηση ηγεσίας κατά τη διάρκεια μιας μακροχρόνιας κρίσης [...] είναι εξαιρετικά περίπλοκη. Η ηγεσία σε καιρό κρίσης έχει δύο διακριτές φάσεις. Πρώτα έρχεται η φάση έκτακτης ανάγκης, στην οποία το καθήκον είναι η σταθεροποίηση της κατάστασης και η απόκτηση χρόνου. Στη συνέχεια έρχεται η προσαρμοστική φάση, στην οποία αντιμετωπίζονται οι βαθύτερες αιτίες της κρίσης και αναπτύσσεται η ικανότητα να ευδοκιμήσει κανείς σε μια νέα πραγματικότητα.»

Τα τελευταία τριάντα χρόνια, φαίνεται ότι όλα αυτά έλειπαν, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην άμεση μεταπολεμική περίοδο και μέχρι τη δεκαετία του 1970. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί στην κρίση κυριαρχίας που βίωσε πρόσφατα το ιταλικό κράτος. Βρέθηκε όλο και λιγότερο κυρίαρχο, εσωτερικά λόγω των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης (κρίση του κράτους πρόνοιας, επιθετική ιδιωτικοποίηση κρατικών περιουσιακών στοιχείων και απορρύθμιση, αποεδαφικοποίηση και διεθνοποίηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων), και εξωτερικά λόγω του πολλαπλασιασμού των διεθνών, διακρατικών οργανισμών κ.λπ.

Οι παραδοσιακοί δρώντες —τα έθνη-κράτη— πλαισιώθηκαν από νέους, οι οποίοι έχουν γίνει όλο και πιο σημαντικοί πολιτικοί πρωταγωνιστές. Σε αυτό πρέπει να προστεθούν οι φιλελεύθερες πολιτικές που συνδέονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία, οι οποίες οδήγησαν στη γέννηση εξωτερικών παρεμβάσεων σε κυρίαρχα κράτη με σκοπό τη διασφάλιση αυτών των αξιών. Αν κατ' αρχήν αυτό μπορεί να θεωρηθεί αξιόπαινο, είναι αδύνατο να μην ληφθεί υπόψη πώς τέτοιες παρεμβάσεις (από τις οποίες προέκυψαν και οι λεγόμενες «έγχρωμες επαναστάσεις») οδήγησαν σε καταστάσεις που συχνά αποδείχθηκαν χειρότερες από τις προηγούμενες.

Αυτό που έχει παρατηρηθεί τα τελευταία χρόνια είναι ότι η παγκοσμιοποίηση, αποτέλεσμα της δυτικής οικονομικής επέκτασης, δεν πέτυχε τους στόχους που είχε θέσει. Αντιθέτως, υπονόμευσε στη βάση τους τους προϋπάρχοντες δεσμούς πολιτικής αφοσίωσης, προκαλώντας αύξηση του ελλείμματος ταυτότητας και αποδυνάμωση των κρατικών δρώντων. Αυτό κατέστησε πιο δύσκολη τη διασφάλιση επαρκούς εγγύησης ασφάλειας, έναντι τόσο εσωτερικών όσο και διεθνών απειλών.